

„České úlohy arciknížat rakouských Ottona a Františka d'Este“ výuka českého jazyka v arcivévodské rodině

Kamila Mádrová

Abstract: The paper focuses on analysis of the archive source „The Czech tasks of the Austrian Archdukes Otto and Francis Ferdinand d'Este“, which is deposited in the Pilsen city Archive. The author describes the character and progress in the czech lessons of the archdukes and the personality of their teacher Ferdinand Čenský.

Key words: Ferdinand Čenský, Franz Ferdinand d'Este, archduke Otto von Habsburg, Austrian monarchy, education

V lednu roku 1885 byl do sbírek Obecního muzea pro město Plzeň a západní Čechy předán zajímavý materiál, dokumentující epizodu ze školních a studentských let pozdějšího následníka rakousko-uherské monarchie arcivévody Františka Ferdinanda d'Este a jeho bratra arcivévody Otty, otce posledního císaře Karla. V roce 1948 při vzniku Archivu města Plzně a vyčlenění fondů pro tento archiv ze sbírek nyní Západočeského muzea byly sešity umístěny ve jmenovaném archivu. Konvolut tvoří čtyři sešity s rukopisem Františka Ferdinanda a tři sešity s rukopisem Otty, datované jsou mezi lety 1874 až 1880. Důležitý je zejména jazyk, který v sešitech převládá, a tím je čeština.^{1]} Nejedná se ovšem o všechny sešity, které byly při výuce českého jazyka arcivévody sepsány. Jejich učitel Ferdinand Čenský si je ponechal zřejmě jako památku na své svěřence a snad i jako jakési potvrzení vůči české veřejnosti, které dokazovalo, že i členové císařské dynastie česky rozumí a hovoří. Nedlouho před svou smrtí je odkázal prostřednictvím svého přítele, plzeňského novináře Jaroslava Schiebla zmíněné instituci.^{2]}

Vyučování českého jazyka mělo v habsburském rodě již tradici. V dobových publikacích je velmi pozitivně líčen vztah Ferdinanda V. Dobrotivého k českým zemím, kde po své abdikaci našel útočiště, a také k českému jazyku.^{3]} Soukromým učitelem císaře Ferdinanda Dobrotivého byl jeho osobní lékař Josef Tieftrunk (1814–1889), který zároveň ordinoval ve Všeobecné nemocnici v Praze a v ústavu hluchoněmých. Byl přesvědčeným českým vlastencem a mecenášem, což dokládá i jeho členství ve Sboru pro postavení Národního divadla.^{4]}

1] Archiv města Plzně, sbírka České úlohy arciknížat rakouských Ottona a Františka d'Este, inv. č. 2469, sign. 7e65.

2] PNP LA, fond *Ferdinand Čenský*, Manuálník. Rozličné zápisky a výpisky F. Čenského, počínajíc od r. 1874, s. 236.

3] Ke svědectví Ferdinanda Čenského o vyučování habsburských princů připojil novinář a spisovatel Josef Svátek část věnovanou výuce češtiny v císařské rodině. O Ferdinandovi V. uvádí: „V konverzaci císař Ferdinand mluvil dosti plynně česky a vážil si vůbec obyvatelstva českého.“ Ferdinand ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, č. 5, 1886, s. 407–408. O císaři píše také František Ruth: „Dobrotivý Ferdinand byl příznivcem a milovníkem jazyka českého, jímž plynně hovořil. [...] A opět přesídlil do Prahy, kde při dvoře jeho střídaly se týdny české a německé; v témdni českém totiž obsluhovalo císaře služebnictvo české a mluvilo se česky, témdni německém pak služebnictvo německé a hovořilo se německy. Osobní lékař císařův J. Tieftrunk, muž velice zábavný a společenský, bavil často císaře českými anekdotami, čímž jej k srdečnému smíchu povzbudil, tak že císař často prohodil, kterak se opět těší na český týden.“ František RUTH, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních, díl I., Ulice Anenská – Karlov*, Praha 1903, s. 183–184.

4] Luděk BENEŠ, *Osobnosti Mladoboleslavska*, Mladá Boleslav, 2009, s. 221.

Bratr Ferdinanda V. František Karel dostával lekce češtiny od profesora českého jazyka na vídeňské univerzitě Jana Nepomuka Norberta Hromádka (1783–1850). Ten začal svoji pedagogickou dráhu na hlavní škole v Kolíně, odkud odešel do Vídně, kde se živil vyučováním ve šlechtických rodinách a také jako úřední překladatel. Záhy byl jmenován učitelem češtiny na vídeňské reálné akademii. Kromě profesury, k jejímuž získání mu dopomohla i znalost dalších slovanských jazyků, se věnoval redaktorské činnosti. S pomocí jiných českých obrozenců, mezi nimiž nacházíme jména Václava Hanky či Karla Ignáce Tháma, vydával C. k. povolené Vídeňské noviny s literárními přílohami. Hromádka se stal však později nechvalně známým svým bojovným prosazováním výuky slavistiky i na jiných vysokoškolských a středoškolských ústavech a snahou o vytvoření nesmyslných etymologických teorií.^{5]}

Na své vlastní přání se český jazyk učila také manželka Františka Karla arcivévodkyně Žofie od zpovědníka abbého Fischera. Čeština byla zařazena do učebního plánu jejich synů, a to již od šesti do třinácti let věku, vedle maďarštiny, francouzštiny, angličtiny, italštiny a latiny.^{6]} Karel Ludvík, otec arcivévodů Františka Ferdinanda a Otty ještě po letech rád vzpomenu na lekce češtiny od tehdejšího hejtmana Johanna Witteka (1801–1876), jinak Jana Vítka, pocházejícího z rodiny řezníka z jihočeského městečka Mladé Vožice.^{7]} Jan si zvolil důstojnické povolání, a proto vstoupil ve dvaceti letech do armády jako dobrovolník, navštěvoval však i přednášky z teologie a filozofie na pražské univerzitě. Za výchovu a vyučování císařských sourozenců byl 24. června 1871 povýšen do rakouského rytířského stavu s přídomek Ritter (rytíř) von Wittek“. Nobilitace dosáhl na základě udělení Řádu Železné koruny III. třídy.^{8]}

V přehledu učitelů českého jazyka v císařské rodině nesmíme opomenout ty, kteří dávali hodiny bratranci Františka Ferdinanda a jedinému synovi císaře Františka Josefa korunnímu princovi Rudolfovi. První z nich, Heinrich Spindler (v české variantě jména Jindřich Spindler), pocházel z českého prostředí, narodil se a vyrůstal v obci Rokle u Kadaně. Podobně jako Wittek absolvoval filozofická, právně-politická a též pedagogická studia na pražské univerzitě, po nichž dobrovolně narukoval do italského tažení v roce 1859. Ve službách následníka trůnu setrval velmi dlouho. Vedle pedagogické činnosti v Rudolfově raném věku, která zahrnovala kromě češtiny výuku elementárních předmětů, působil v době princovy dospělosti v jeho sekretariátu. Také Spindler obdržel za svou výuku rytířský titul. I v tomto případě se jednalo o tzv. systematizované šlechtictví, jehož udělení předcházelo

5] Hš, heslo: *Hromádka Jan Nepomuk Norbert*, Ottův slovník naučný, sv. 11, Hédypathie – Hýždě, Praha 1897, s. 52; Václav PETRBOK, *Jan Nepomuk Norbert Hromádka – ein Bohemist im vormärzlichen Wien*, Wiener slavistisches Jahrbuch 46, 2000, s. 85–97.

6] Christine GRUBER, *Erzherzog Karl Ludwig 1833–1896. Eine Biographie*, Diss. Univ. Wien, 1982, s. 3–5.

7] Karel Ludvík vzpomínal na svého učitele například při společenských večerech, které trávil arcivévodská rodina ve společnosti učitelů a vychovatelů svých dětí, a Wittek na jeho dvůr stále často docházel. Ferdinand ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, č. 3, 1886, s. 210. Weltblatt reflektují úzký vztah Witteka k arcivévodům v jeho nekrologu takto: „Er stand durch fünf und zwanzig Jahre beim Unterrichte Sr. Majestät des Kaisers und dessen Brüdern, den Erzherzogen Ferdinand Max, Karl Ludwig und Ludwig Viktor vom Jahre 1836–1860 in Verwendung und nahm dann an der Erziehung der Kinder des Erzherzogs Karl Ludwig bis vor kurzem Theil. Se. Majestät der Kaiser hat der Witwe sein Beileid durch den Ersten Obersthofmeister, Fürsten Hohenlohe, kundgeben lassen. Ebenso haben die Herren Erzherzoge ihre Anhänglichkeit an ihren einstigen Lehrer, sowohl während der Krankheit des Herrn Obersten, als nach dessen Tode in ehrender Weise bethätigt.“ (*Neuigkeits Welt Blatt*, 1. 2. 1876, s. 3.

8] Životopisné údaje Johanna Witteka jsou převzaty z biografie jeho syna Heinricha, předlitavského ministra železnic a také krátce ministerského předsedy. Paul MECHTLER, *Heinrich von Wittek*, Neue Österreichische Biographie, Bd. 10, Wien 1957, s. 76–86.

zisk Řádu Železné koruny III. třídy.^{9]} Druhým Čechem, který seznamoval korunního prince se svým rodným jazykem a též českou historií, byl historik a profesor na pražské univerzitě Antonín Gindely. Právě na Gindelyho přímluvu pokračoval Rudolf ve studiu češtiny s právním historikem Hermenegildem Jirečkem.^{10]}

Seznamme se nyní s iniciátorem zmiňovaného rukopisu. Ferdinand Čenský, rodák z podblanických Čechtí, syn místního barvíře a zároveň starosty města, si od dětství oblíbil českou literaturu a po absolvování pražského akademického a německobrodského gymnázia se rozhodl pro studium filozofie na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Podle svého velkého vzoru, Karla Havlíčka Borovského, se rozhodl stát novinářem a začal psát záhy články do radikálního Pražského večerního listu, vedeného novináři, spisovateli, ale též revolucionáři Janem Knedlhansem Liblínským a Vincencem Vávrou Halštalským. Čenský se tak sám do revoluce zapojil, nikoli na barikádách, ale právě novinářskou činností. Nejdříve za ni byli zatčeni jeho spoluredaktoři. Když Čenský napsal radikální článek o úmrtí revolučního kněze a filozofa Augustina Smetany, byl odveden k 11. píseckému regimentu do Mohuče.^{11]}

V německé pevnosti povzbuzoval české vojáky v národním uvědomění, zpíval s nimi národní písně a dokonce nastudoval divadelní hru v češtině. Zároveň zasilal do českých listů vlastní texty i překlady. Dařilo se mu též ve vojenské kariéře. I přes neshody s přísným velitelem pevnosti byl díky své poctivosti a pevné vůli postupně povyšován. Dosáhl hodnosti šikovatele a složil přijímací zkoušky do plukovní kadetky. V Mohuči si poprvé vyzkoušel i učitelské povolání, když připravoval synky ze zámožných rodin ke kadetním zkouškám. Vše nasvědčovalo tomu, že bude na přímluvu velitele pluku povýšen do důstojnické hodnosti. Když však psal tuto zprávu domů otci, netušil, že dojde k nešťastnému sběhu událostí. Synovým dopisem, psaným česky, což bylo za doby bachovského absolutismu vojákům zakázáno, se chtěl Jan Čenský pochlubit známým v hostinci. Bohužel ho při čtení sledoval četník, který ihned poslal zprávu veliteli pluku, u kterého Čenský sloužil. Ten byl okamžitě propuštěn z místa učitele v kadetní škole a přeložen do hodnosti manipulačního (účetního) šikovatele. Otec mu navíc zakrátko v Čechách zemřel.^{12]} Jeho regiment se záhy přesunul do Benátska, kde byl Čenský 5. ledna 1858 svědkem posledního rozloučení s maršálem Radeckým. Zde mu bylo v roce 1859^{13]} potvrzeno povýšení na nadporučíka, ale musel přitom zažít těžkosti války, když se stal účastníkem bitev mezi rakouskou a italskou armádou v letech 1859 až 1860.

9] *Heinrich Ritter von Spindler*, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Bd. 36, Wien 1878, s. 170–171; Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, fond Adelsarchiv, Heinrich Spindler, Ritterstand, 6. 12. 1870.

10] Také Hermenegild Jireček popsal své lekce u korunního prince do časopisu *Osvěta*. Hermenegild JIREČEK, *České učení korunního prince Rudolfa (1875–1877). Rozpomínky Hermenegilda Jirečka*, *Osvěta* 35, č. 4, 1906, s. 313–323; č. 5, 1906, s. 385–394. Více o výuce češtiny korunního prince Rudolfa viz: Kamila MÁDROVÁ, *Pedagogové ve službách trůnu. Privátní učitelé následníků trůnu Rakousko-Uherska*, Praha 2015, s. 47–59.

11] Čenský sepsal vlastní autobiografii, končící jeho gymnaziálními lety, a také rodinnou kroniku. Oba dokumenty, přeepsané do strojopisu, jsou uloženy v SOKA Benešov. V tomtéž konvolutu je přeepsáno i několik životopisných novinových článků. SOKA Benešov, fond Ferdinand Čenský, kart. 1, Paměti, rodinná kronika, korespondence. Z dalších biografii: Rudolf TSCHORN, *Bouřliváci*, Praha 1928; Petr HAVEL, *Osobnosti naší minulosti. Ferdinand Čenský*, *Historický obzor* 5, č. 6, 1994, s. 140–142; Týž: *C. a k. voják Ferdinand Čenský*, *Historie a vojenství* 43, č. 5, 1994, s. 90–109.

12] Tato informace, kterou převzali autoři Čenského biografii, se poprvé objevuje v přepisu dopisu, datovaného 12. 2. 1857, který psal Čenský nejmenované přítelkyni z Ferrary. SOKA Benešov, fond Ferdinand Čenský, kart. 1, Paměti, rodinná kronika, korespondence, s. 35.

13] Dle Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, fond Qualifikationslisten, Čenský Ferdinand.

Po konci italského tažení měl Ferdinand Čenský nárok na propuštění z vojenské služby. Motiv, proč tak neučinil, lze nalézt jednak v jistém finančním zajištění do budoucna a jednak v tom, že chtěl zužitkovat svůj lingvistický a literární talent ve prospěch českého živlu v rakousko-uherské armádě. V centru jeho zájmu bylo přiblížit německé velitele jejich regimentům, sestávajícím z českých vojáků, kteří povětšinou neuměli německy a měli problém s porozuměním rozkazům. Čenský proto začal psát vojenské příručky v češtině, a německé do svého rodného jazyka překládat, stejně tak překládal i vojenské řády. Dále sestavoval čítanky, slovníky, gramatiky, jiné práce věnoval historii vojenství.^{14]} Neméně důležitá byla ale i Čenského pedagogická činnost. V letech 1859 až 1865 vyučoval češtině kadety v důstojnické škole a důstojníky pěšího pluku Alberta Saského, v letech 1866 až 1869 působil jako vojenský učitel v Linci. Na základě svých pedagogických a spisovatelských zkušeností byl nadřízenými doporučen za učitele češtiny v Tereziánské akademii ve Vídeňském Novém Městě, kde navázal na práci Tomáše Buriana, autora vojenské odborné literatury a prvního tvůrce české vojenské terminologie. Je nutné podotknout, že čeština se vyučovala na této akademii už od jejího založení, protože Marie Terezie si byla vědoma toho, že lidové vrstvy, z kterých vojáci pocházeli, němčinu neovládají.

Ačkoli žila Čenského rodina v Dolních Rakousech, domácnost byla česká. Jako voják, v době svého působení na Tereziánské akademii povýšený na hejtmana, si mohl dovolit oženit se až v poměrně vysokém věku čtyřiceti dvou let, a to kvůli nutnosti složení kauce, sloužící jako rezerva pro rodinné výdaje v případě jeho odstoupení ze služby. S manželkou Adolfinou Wurmovou, která pocházela z Červené Řečice, vychovávali dceru Ludmilu a syny Bohumila a Jaroslava.^{15]}

Čenský, který prožil většinu svých let mimo české prostředí, se na sklonku svého života toužil vrátit do rodné země. Zřejmě i kvůli zdravotním problémům, následku úrazu páteře, který si způsobil v roce 1880, se o šest let později vzdal místa v armádě a přesídlil s rodinou do Prahy, na Královské Vinohrady. Zde v lednu 1887 po neúspěšné operaci ve svém bytě náhle zemřel. Za svého života nebyl Čenský i přes četné příspěvky zasílané do českých časopisů v domácích kulturních kruzích tolik známý, po jeho smrti se na něj však vzpomínalo jako na významného vlastence a obroditele českého jazyka – a tento odkaz přetrvával až do období první Československé republiky.^{16]}

Čenský přistupoval k výuce arcivévodů Františka Ferdinanda a Otty, která probíhala zpočátku společně, později v samostatných hodinách, velmi zodpovědně. Dalo by se říci, že ji chápal jako vlastenecké poslání, i když se prý k možné iniciativě panující dynastie

14] K nejvýznamnějším Čenského dílům se řadí: *Kurzgefasste praktische Grammatik der böhmischen Sprache für Deutsche: mit besonderer Berücksichtigung der Militär-Terminologie in den angewendeten Beispielen: zum speciellen Gebrauch in den Militärschulen und für jene Militärs, welche in ihrem Berufe die böhmische Sprache erlernen wollen*, Prag, vyd. 1871, 1878, 1888; *Výtah z Řádu služby pro cis. král. Vojsko*, díl I., Těšín 1886; *Vojenský slovník německo-český*, Praha 1871; *Vojenská čítanka*, Praha 1871; *Česká válka od r. 1618 do roku 1622: historicko-vojenská studie* (spolu s Josefem Thillem), Praha 1875.

15] Ludmila a Bohumil zemřeli v poměrně nízkém věku. Jaroslav se stal důstojníkem císařské armády a spolu se svojí matkou Adolfinou zažádali na samém sklonku existence Rakousko-Uherska o posmrtnou Čenského nobilitaci, a tedy i nobilitaci pro svou osobu. Administrativní proces však nebyl dokončen. Milan MYSLIVEČEK, *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české*, Praha 2005, s. 156; Mojmír CHROMÝ, *Ferdinand Čenský a jedna z posledních „českých“ nobilitací*, in: *Obnovená tradice* 13, č. 25, 2002, s. 63–64; Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, fond Adelsarchiv, Ferdinand Čenský, Edler, 21. 10. 1918, Adelsgelegenheit, 17. 1. 1919.

16] Důkazem toho bylo slavnostní shromáždění při příležitosti Čenského nedožitých 100. narozenin na olšanských hřbitovech a odhalení pamětní desky na Čenského rodném domě v Čechtích. O těchto slavnostech viz: *Národní politika*, 29. 5. 1929, č. 147, s. 3; *Národní listy*, 9. 8. 1929, č. 217, s. 1; *Národní politika*, 13. 8. 1929, č. 221, s. 3; *Národní politika*, 17. 8. 1929, č. 225, s. 5.

směřující k demokratizaci a zrovnoprávnění národností monarchie stavěl víceméně skepticky.¹⁷⁾ O vyučování si pravděpodobně vedl záznamy, které se však v jeho pozůstalosti nezachovaly, ale podle kterých sestavil krátce před svou smrtí pojednání do časopisu *Osvěta*.¹⁸⁾ Stat' působí idylickým dojmem, který podtrhuje klidný život rodiny Karla Ludvíka a jeho třetí ženy Marie Terezie Portugalské. Popisuje v ní prostředí, kde vyučování probíhalo – zimní sídlo na Favoritenstraße ve Vídni a letní sídlo vilu Wartholz v dolnorakouském Reichenau. Nezapomíná zdůraznit, jakým způsobem byl pro tuto službu vybrán, tedy na doporučení ředitele Tereziánské akademie Ludwiga Fröhlicha, kterého oslovil vychovatel arcivévodů hrabě Ferdinand von Degenfeld-Schonburg (1835–1892).¹⁹⁾ Nezmiňuje ovšem svoji revolucionářskou minulost, jež mohla být pro jeho zvolení překážkou.²⁰⁾

Dále se věnuje rozboru své vyučovací metody, pro niž byl i na svém ústavu oceňován. Byl zastáncem Komenského zásady, čili postupovat v učení od známého k neznámému, od jednoduššího ke složitějšímu. Připodobňoval výslovnost českých hlásek německým, obdobně hledal podobnosti etymologicky starých slov v češtině, v němčině a případně v latině. Protože v češtině rozeznáváme velké množství gramatických přípon a koncovek, vyhýbal se pouhému memorování gramatických tvarů stojících o samotě, naopak, tvořil shodně s Komenským příkladové věty, nebo zadával slova, která si arcivévodové nejprve správně osvojili a následně sami tvořili věty uspořádané do krátkých dialogů. Metodu příkladových slov používá Čenský také ve své gramatice, určené jak k výuce českého jazyka na vojenských školách tak pro soukromou potřebu vojenské veřejnosti.²¹⁾

Aby nebyli Čenského vznešení žáci zahlceni slovtvorbou a gramatickými cvičeními, rozdělil jejich hodiny na dvě části. Ve druhé půli se zaměřil na procvičování probraných mluvnických tvarů, a to prostřednictvím písemných prací a četby.

Pro tyto účely bylo nezbytné obstarat princům vhodnou četbu. Čenský proto sestavil pro každého arcivévodu zvláštní čítanku, do níž vlastnoručně vybrané texty přepsal a nechal ji svázat do pevných desek se zlatým nápisem a zdobením. Tyto čítanky existují tedy pouze v jediném exempláři, který si po skončení Čenského lekcí ponechali arcivévodové ve své knihovně. Oba svazky se zachovaly v knihovním fondu zámku Konopiště,²²⁾ což značí, že si jich František Ferdinand i v dospělosti cenil (převzal i čítanku svého bratra) a snad předpokládal, že se znovu využijí při výuce českého jazyka u jeho dětí.²³⁾ Úlohy

17) Tento jeho názor byl reflektován v období první republiky, nijak však nepochybně Čenského zájem o výuku a náklonnost k malým arcivévodům, nepopírá ani jeho dynastické citění. Kritizuje spíše konzervativnost dvora. August Eugen MUŽÍK, *Prorocství Čenského*, Světozor 25, č. 1, 24. 9. 1924.

18) V Čenského pozůstalosti se nenachází zmínka o motivaci k napsání článku. Mohla vzejít od Čenského samotného či od hlavního redaktora Václava Vlčka. PNP LA, pozůstalost Ferdinand Čenský.

19) Ferdinand von Degenfeld-Schonburg pocházel ze starobylého württemberského rodu. Jeho rodiče konvertovali ke katolické víře. Podle vzoru svého strýce Augusta von Degenfeld-Schonburg, který se stal rakouským ministrem války, vstoupil se svým bratrem jako důstojník do rakouských služeb. Jeden z Ferdinandových synů, Heinrich, byl vychovatelem dětí posledního císaře Karla I. Více o dějinách rodu viz: Hans-Wolfgang BÄCHLE, *Herren und Freiherren von Degenfeld. Marie Luise Raugräfin zu Pfalz. Grafen von Degenfeld-Schonburg*, Schwäbisch Gmünd 2005.

20) Mezi učitelé v císařském domě, kteří se zúčastnili revoluce 1848/49, nebyl Čenský výjimkou. Můžeme jmenovat učitele korunního prince Rudolfa Dionyse Grüna a Hyazintha Rónayho.

21) Srov. F. ČENSKÝ, *Kurzgefasste praktische Grammatik*, Prag 1888, Vorrede. A dále jednotlivá cvičení.

22) Národní Památkový ústav, ÚPS v Praze, fond Knížní fond státního zámku Konopiště, Ferdinand Čenský, Arcikníže Ferdinand – Česká čítanka; Arciknížete Otty Františka Česká čítanka.

23) Ačkoli podle dobových svědectví i kvalifikačního listu, tedy úředního dokumentu, František Ferdinand aktivní užití češtiny stále více pozapomínal, zařadil ji do učebního plánu všech tří svých potomků. Jejich učitelem byl český kněz a pedagog mladoboleslavského biskupského konviktu ThDr. Otto Stanovský. Lukáš PAVLÍK,

v sešitech obou jeho svěřenců svědčí o tom, že Čenský používal pro procvičování též svou, již zmiňovanou gramatiku. Ve cvičeních označených jako „Diktando“ (diktáty) se objevují rovněž podobné či totožné fráze a idiomatická spojení jako v učitelově mluvnici. Často se jedná právě o stylizované dialogy, které mohli arcivévodové stejně jako běžní vojáci slyšet i prakticky užívat při vojenské službě a výcviku.

Zajímavá je otázka, jestli se vybrané texty z čítanek, jejichž autorstvím a charakterem se budeme rovněž zabývat, shodují s písemnými úkoly v sešitech. V mnoha případech se jedná o velmi podobné texty, které však nejsou zcela totožné. Tato úvaha nám přibližuje možný průběh cvičení a didaktický záměr učitele. Blíže napoví i Čenského komentáře pod vypracovanými úlohami. Vedle slovesa „übersetzen“, tedy „přeložit“, užívá též „memorieren“, které můžeme chápat jako „memorovat“ či „odříkávat z paměti“. Protože jde ale o písemná cvičení, dá se předpokládat, že texty nebyly memorovány pouze ústně, ale že je žáci nejprve s pomocí učitele pečlivě četli ze svých čítanek, o čemž zároveň svědčí druhotné rukopisné poznámky Čenského v čítankách, a teprve poté si zapamatované zapisali do svých sešitů. Jindy texty opisovali (Čenského poznámka „abgeschrieben“) přímo z čítanek či podle Čenským upravených předloh. Rukopisy jsou velmi úhledné, chyb je většinou velmi málo, proto se lze domnívat, že si texty napsali nejprve „nanečisto“ a teprve poté přepsali do českého sešitu. Takto převyprávěný text zřejmě jako domácí cvičení přeložili, ať už z češtiny do němčiny (což je častější případ), nebo obráceně. Další možností je, že jim Čenský předlohy také přímo diktoval, protože i zápisy označené jako diktáty jsou psané úpravným rukopisem. Několikrát převáděli zápis původně v singuláru do plurálu.

Z dochovaných dokumentů lze vysledovat, jak probíhala komunikace mezi učitelem Čenským a vychovatelem malých arcivévodů hrabětem Ferdinandem von Degenfeld-Schonburgem. Učitel udává, že pro arcivévodky byly vedeny jakési klasifikační knížky „Censurbücher“, aby měl vychovatel přehled o jejich prospěchu.^{24]} Na základě známek byli vznešení žáci chváleni a odměňováni, nebo také přiměřeně trestáni. Samozřejmostí se stala kromě lekcí s učitelem i domácí příprava, na kterou hrabě Degenfeld velmi pečlivě dohlížel. Nepromlouval s konkrétním učitelem po skončení každé hodiny, proto i Čenský psal hodnocení, které zároveň sloužilo jako vzkaz vychovateli, pod každý vypracovaný úkol. Dbal na přesné opisování, překlad a ústní přednes. Většinou se jedná o pozitivní komentáře: „sehr gut und fleißig“ (velmi dobře a pilně), „aufmerksam“ (pozorně), „vorzüglich“ (výtečně). Na radu hraběte Degenfelda se však nezdráhal popsat nedostatky, dbal na opravení úlohy a neodpustil povrchnost: „mehr Fehler als gewöhnlich“ (více chyb než obvykle), „etwas flüchtig“ (trochu povrchně), „etwas in Eile“ (trochu ve spěchu), „nicht vollkommen memoriert“ (ne zcela dobře memorováno). Pravidelně vyzkoušel Čenský své žáky za delší období: „Erzherzog Franz wurde aus dem ganzen im November vorgenommenen Stoffe geprüft und ist vorzüglich bestanden.“ („Arcivévodka František byl prozkoušený z celé látky, která byla probrána v listopadu, a znamenitě obstál“). Důkaz o tom, že vychovatel opravdu na domácí přípravu svých svěřenců dohlížel, lze nalézt díky ojedinělému záznamu ve vzájemné korespondenci Degenfelda s Čenským: „Naneštěstí arcivévodka František opět ztratil svůj domácí úkol – snad by bylo ještě možné mu v rychlosti poslat duplikát, nebo mi uvést ukázkou ze cvičebné knihy, kterou má přeložit.“^{25]}

Ve službách konopištského pána. Zaměstnancem nejen na zámku Konopiště v Čechách, Benešov 2014.

24] Ferdinand ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, č. 4, 1886, s. 317.

25] PNP LA, pozůstalost Ferdinand Čenský, kor. Ferdinand Degenfeld, Reichenau, 17. 6. 1875.

Podle pozdravů a oslovení v dopisech, které jsou nyní součástí osobního fondu Ferdinanda Čenského v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, v nichž vychovatel sděloval hejtmanovi změnu rozvrhu a jiné s tím spojené záležitosti, byl vztah Čenského a Degenfelda přátelský a nikoli odměřený, přesto se udržoval ve služební rovině. Ze strany Degenfelda převažuje oslovení „Geehrter Herr Hauptmann“ či „Werther Herr Hauptmann“, Čenského dopisy nejsou zachovány. V posledním dopise, adresovaném Čenskému, je patrná účast s učitelským zdravotním stavem a především je zmiňován zájem celé arcivévodské rodiny.^{26]} Současně s Ferdinandem von Degenfeld-Schonburg bylo jmenováno více pomocných vychovatelů, kteří nejprve hraběte zastupovali v době jeho nepřítomnosti u dvora a později přebírali plnou odpovědnost za denní program, výuku a výchovu synů Karla Ludvíka. Z toho důvodu byl Čenský v kontaktu ještě s Johannem hrabětem Nostitz-Rieneckem (1847–1915),^{27]} jak dokládá korespondence dochovaná ve zlomku Čenského pozůstalosti v SOKA Benešov.^{28]} Dopisy obsahují též pouze stručné zprávy o změně rozvrhu, lze však usuzovat, že se oba pisatelé blíže znali, zřejmě z vojenské služby, protože hrabě Čenskému tyká, oslovuje jej „Lieber Čenský“ a listy podepisuje „Dein urgetreuer Kamerad“.

Co se týče výběru ukázek textů do čítanek, které měly sloužit k výuce a procvičování, sledoval Čenský několik hledisek. Do své Vojenské čítanky zařadil hejtman vojenské aforismy, teoretická pojednání o organizaci vojska a jednotlivých oddílech, krátké životopisy významných vojevůdců a popisy slavných bitev, básně a písně s vojenskou tematikou a praktické příklady rozhovorů, jež mohli vojáci užít při své službě. Oproti tomu byly stať v čítankách arcivévodů, v každé čítance po 64 ukázkách, rozšířeny o pohádky, pověsti a historickou (a životopisnou) tematiku, aby se žáci vzdělávali nejen v německých a světových dějinách, ale především blíže poznali tradice národa, jehož jazyk se učili. Výběr byl také přizpůsoben jejich věku, texty je musely zajímat a zároveň vychovávat, proto Čenský zařadil pohádky, aforismy a poučení. Aby si arcivévodové pro ně cizí jazyk snadněji zapamatovali, zvolil k memorování množství básní. I v těchto čítankách vojenská témata převládají vzhledem k tomu, že i císařské žáky čekala vojenská kariéra a znalost češtiny jim, stejně jako studentům Tereziánské akademie, coby budoucím důstojníkům, měla umožnit komunikaci s českým mužstvem.

Z českých autorů volil Čenský autority národního obrození a doby pobřežnové. Někteří z těchto spisovatelů jsou zařazeni i v současnosti do osnov základního vzdělání. Najdeme mezi nimi balady a sebrané pohádky Karla Jaromíra Erbena a Boženy Němcové (Bohatý a chudý, Anděl strážce, Šťastný Jarmil, Polednice), povídky Josefa Kajetána Tyla (Císař Josef II. a malý hoch, Císař Josef I. a stará paní, Císař Josef II. a osiřelá děvče, Napoleon a granátník), básně Šebestiana Hněvkovského (Nápis hrobový), Antonína Heyduka (Víš, co to?, Co nevysvětlíš?, Poklady synovy, Slib), Jaroslava Vrchlického (Tři jezdcové) a další. Inspiraci čerpal v jiných čítankách své doby, i v těch, které vyšly

26] Tamtéž, Groß Eisingen, 23. 7. 1878.

27] Johann hrabě Nostitz-Rieneck se jako nadporučík dragounského pluku zúčastnil bitvy proti Prusku u Hradce Králové roku 1866, později byl přidělen ke dvoru arcivévodky Karla Ludvíka, když byl jmenován vychovatelem jeho dvou starších synů, později pouze arcivévodky Otty. Ve službách habsburského rodu již zůstal, byl představeným komory arcivévodky Leopolda Ferdinanda a nejvyšším hofmistrem arcivévodkyně Marie Annunciáty. Nadále zůstával důvěrníkem pozdějšího následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. V roce 1911 byl povýšen na polního maršála. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, fond Qualifikationslisten, Nostitz-Rieneck, Johann, Graf; Peter BROUCEK, *Nostitz-Rieneck, Johann Graf von*, in: Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 7, 1976, s. 156

28] SOKA Benešov, fond Ferdinand Čenský, kor. Johann Nostitz-Rieneck.

v první polovině 19. století. Byly to „České čítací knihy“ (čítanky pro gymnázia) Františka Ladislava Čelakovského, „Čítanka anebo Kniha k čítání pro mládež ve školách slovan-ských v městech a v dědinách“ Jána Kollára, „Čítanka pro školy obecné“ středoškolských profesorů Jana Evangelisty Šťastného, Josefa Sokola a Jana Lepaře, „Obrazy rakouských zemí, národův a dějin“ (čítanka pro 4. třídu nižšího gymnázia) od Josefa Jirečka. Charakter čítanky měl také časopis pro vzdělávání mládeže Zlatá zrna pod patronací Antonína Karla Madeiry, ze kterého Čenský vybral některé příspěvky. Místo vyhradil i dalším pedagogům, jmenovitě moravskému středoškolskému profesorovi Janu Havelkovi a Karlu Vladislavu Zapovi, autorovi Všeobecného zeměpisu, Památek archeologických a místopisných a dalších etnografických prací. Vedle těchto zkušených učitelů zařadil několik statí od svých předchůdců na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě Tomáše Buriana a Leopolda von Steinmetz. Vojenská témata četli arcivévodové také od intelektuálů, kteří oblékli vojenskou uniformu: Mořice Fialky a Emanuela Salomona Friedberga-Mírohorského. Dnes již příliš nereflktujeme poezii katolických kněží, farářů, kteří velkou měrou přispívali k šíření národního uvědomění na českém venkově. Ani ty Čenský v čítankách neopomněl a zařadil tvorbu Boleslava Jablonského (Co jest Bůh?, Vojínovo loučení, Pozdrav do vlasti, Boj), Františka Sušila (Pravda, dobro, krása, Svatý Martin, Úlohy na pouti života) a Františka Douchy (Pracujme!, Pilné dílo, Ze života Laudonova). Popisy slavných bitev pocházejí přímo z pera Českého a jeho přátel, vojenských literátů Josefa Thilleho a Eduarda Rufflera. Překvapí, že se nevyhýbá ani jménům bývalých revolucionářů, jakým byl např. Drahotin Marie svobodný pán Villani. Pestrost autorů v obou čítankách rozšiřuje německá překladová literatura, díla Johanna Wolfganga Goetha, Theodora Körnera a Wilhelma Hauffa.

Některé z těchto ukázek použil Ferdinand Čenský do příštího, upraveného vydání své Vojenské čítanky pod názvem „Česká čítanka ku potřebě c. k. vychovávacích a vzdělávacích ústavů vojenských, kadetních a jiných vojenských škol, jakož i k poučení o zábavě vojíinstva československého“.^{29]}

V roce 1880 skládal František Ferdinand ze svých studií závěrečnou zkoušku, jejíž úroveň se rovnala zkoušce z vyššího gymnázia.^{30]} Stejně jako při veřejné maturitě se dělila do dvou částí – písemné a ústní. Písemná práce byla zadána jako úvaha na téma „Hrabě Daun a hrabě František Kinský. Vojenská paralela.“ Na samostatný písemný projev Čenský Františka Ferdinanda při svých hodinách připravoval, což je patrné i ze sešitů. Za cvičná učitel volil historická i praktická témata, která předtím reflektoval ve svých čítankách. Konkrétně jmenujme životopis a charakteristiku Evžena Savojského a charakteristiku jednotlivých vojenských oddílů (hradebnictvo, zákopnictvo, vojenský zdravotnický sbor, vozatajstvo). Ústní zkoušku Čenský blíže nerozvádí, podle osnov pro gymnázia a probrané látky s arcivévodou se dá usuzovat jednak na znalosti z české literatury a literární historie a jednak na větší zaměření na vojenská témata.^{31]}

Nemáme důkazy o tom, jestli byl český jazyk rovněž součástí závěrečné zkoušky arcivévodoty Otty, jisté je, že nad ní již neměl dohled Ferdinand Čenský. Ten si v létě 1880 zranil páteř a vyučování češtiny převzal hejtman Kupsa, učitel českého jazyka na C. a k. vojenské technické akademii ve Vídni.

29] Čítanka byla vydána ve 3 dílech v letech 1884–1885.

30] Výuka členů císařského rodu byla soukromá. Neskládali tuto zkoušku na veřejném ústavu také z toho důvodu, že neměli být srovnáváni s běžnými studenty. V době složení zkoušky bylo Františku Ferdinandovi 16 a půl roku, a to odpovídá začátku gymnaziálního studia přibližně v devíti letech věku, což Bonitz-Exnerova školská reforma z roku 1849 připouštěla. Srov. Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007, s. 35.

31] Srov. tamtéž, s. 58–60; F. ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, č. 4, 1886, s. 320–321.

Vzdělání obou arcivévodů mělo již moderní charakter, o němž se zasloužily vyučovací metody Ferdinanda Čenského, který měl za sebou dlouhou pedagogickou zkušenost jak z důstojnických škol, tak především z Tereziánské akademie ve Vídeňském Novém Městě. Soustředil se zejména na praktické využití jazyka, fráze a výrazy, které mohli arcivévodové zužitkovat jako důstojníci při konverzaci se svým mužstvem. Tomu byl přizpůsoben i výběr učebních textů, jež měly zároveň císařské prince seznámit s kulturou a historií českých zemí. Učitelovy poznámky v sešitech svědčí o tom, že k zadaným úkolům přistupovali zodpovědně a pod dohledem svého vychovatele. Český jazyk se stal nezanedbatelnou součástí učebního plánu potomků bratra císaře Karla Ludvíka, kteří stáli velmi blízko v nástupnictví na rakousko-uherský trůn. Jistě na tom měl podíl i osobní zájem arcivévodů, jenž se sám v češtině vzdělával.

„The Czech Tasks of the Austrian Archdukes Otto and Francis Ferdinand d’Este“ Education of the Czech Language in the Family of Archdukes

Summary

The work deals with an analysis of a source “Czech role of archdukes of Austria-Este Otton and Franz Ferdinand, deposited at the municipal archive of the city of Pilsen. There are Czech language workbooks of two older sons of the archduke Karl Ludwig of Austria, who was a brother of the emperor Franz Joseph I of Austria. Czech language lessons were conducted by a county representative Ferdinand Čenský, at that time a professor at the Theresian Military Academy in New City Vienna. The body is divided into several sections. First, it introduces a general tradition of teaching Habsburg monarchs, or other archdukes, the Czech language. Then, it presents Ferdinand Čenský, a writer, a revolutionary, a soldier and above all a teacher, who played a major role in setting up a Czech military terminology and the whole use of the Czech language in the Austrian and the Austro-Hungarian army.

The source offers an analysis of several issues. It reflects a didactic methodology prepared by Čenský for his students and later presented to the public in his memorial article in the magazine *Osvěta*. He analyses the role of word formation and composition in the teaching of a foreign language and the necessity of using examples. Furthermore, a question of appropriate readings, grammar manuals and exercises arises. The texts in the workbooks are compared with those used by Čenský in both his grammar books and reading-books used particularly for the archdukes. The analysis also focuses on his handwritten notes below the exercises. These notes provide two important kinds of information. First, the information about study results of both Karl Ludwig’s sons carefully monitored by their educator Ferdinand Degenfeld-Schonburg and second teacher’s supervision over homework.

Different sources will help us answer additional questions related to the position of Čenský at archduke court. The correspondence sent by the educators Ferdinand von Degenfeld-Schonburg and Johann Nostitz-Rieneck reflects the relationship between Čenský and the educators.

The last issue is the analysis of a Czech language test as a part of a final examination of the two mentioned archdukes, its structure and content.

1885
72
1

Princ Eugen

Od míru Pojarovackého až do své
smrti princ Eugen nestal sice už
v čele rakouské armády; nicméně
věděl přece spádou všech vojenských
operací a veliké diplomatické vje-
nování s cizími mocnostmi. Svou
prážen pak všechno věnoval vědám
a uměním a sledoval pozorně všel-
ký pokrok v nich. Jenom ještě jedno-
jako 71 letý stárec až narád ku
prosbě císařově táhl v 1734 proti
Francouzům na Rijn; ale po krátkém
čase odvezl nejvyšší velení vévodi
Württemberskému Karlu Alexandru a
odebral se zpět do Vídně kde v noci na
21. Dubna 1735 zemřel, byl nepochybně
ravín metrcí. Den před tím (20. Dubna)

Ukázka rukopisu Františka Ferdinanda - samostatná práce, zdroj: Archiv města Plzně, sbírka České úlohy arciknížat rakouských Ottona a Františka d'Este, inv. č. 2469, sign. 7e65.

Ferdinand Český, zdroj: Český svět, r. 8, č. 24, 1912.